

ФЕНОМЕН ЛЮБОВІ В АНТИЧНІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ: ДО ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ТЕОРЕТИЧНОЇ БАЗИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В. Е. Туренко

кандидат філософських наук,
м. н. с. філософського факультету КНУ імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

amo-ergo_sum@ukr.net

ORCID 0000-0003-0572-9119

Анотація

Вітали Туренко. Феноменът на любовта в античната философска традиция: преосмисляне на теоретичната основа на изследването. В статията се анализира теоретичната основа за проучването на феномена на любовта в античната философска мисъл. Доказва се необходимостта от привличане на различни научни изследвания от антична философия, които позволяват по-широко разкриване на този проблем. Разкрито е, че за коректната експликация на феномена на любовта, който присъства в текстовете на древногръцките и древноримските мислители, е евристично важно да се използват научни трудове, посветени на философията на любовта, приятелството, както и филологическите и културологичните постижения. Такъв комплекс от научни трудове ще допринесе за елиминиране на съответните “стереотипи” и “клишета”, които все още присъстват в изследователската литература.

Ключови думи: антична философска традиция; антична философия на любовта; история на философията

Анотація

Віталій Туренко. Феномен любові в античній філософській традиції: до переосмислення теоретичної бази дослідження. У статті аналізується теоретична база дослідження феномену любові в античній філософській думці. Доведеться необхідність залучення різного роду наукових досліджень з античної філософії, які дозволяють більш широко розкрити зазначену проблематику. Виявлено, що для коректної експлікації смислу феномену любові, який приступний у давньогрецьких і давньоримських мислителів, евристично важливим є використання наукових праць, присвячених філософії любові, дружби, а також філологічних і культурологічних напрацювань. Такий комплекс наукових праць сприятиме елімінації відповідних “стереотипів” та “кlišе”, які й досі присутні в дослідницькій літературі.

Ключові слова: антична філософська традиція; антична філософія любові; історія філософії

Annotation

Vitaliy Turenko. The phenomenon of love in the Ancient philosophical tradition: on the rethinking of the theoretical basis of research. The article analyzes theoretical basis of the study of comprehension of love in the Ancient philosophical thought. The necessity to involve different kinds of scientific research on ancient philosophy is proved. This makes it possible to disclose widely the mentioned problems. It has been revealed that it is heuristically important for the holistic explication of love among ancient Greek and Roman thinkers to use scientific works devoted to the philosophy of love, friendship, and also philological and culture studies researches. Such a complex of scientific works will help to avoid relevant “stereotypes” and “cliché” that are still present in the research literature.

Key words: ancient philosophical tradition; ancient philosophy of love; history of philosophy

Актуальність теми дослідження пов'язана з питанням існування трансісторичних проблем у філософському дискурсі Зокрема, Р. Рорті наголошує, що метафізичною ілюзією є те, що філософія має справу з вічними “надісторичними” проблемами, які зберігають свою актуальність поза залежністю від культурного середовища і “випадковостей місця та часу”. Натомість, Р. Д. Колінгвуд вказує на те, що саме історія філософії засвідчує присутність наскрізних проблем у творчості різних мислителів різних епох чи країн. Це стосується і феномену любові, **розмірковування про яку сягає, власне, витоків філософії як культурологічного явища.** Відтак, виникає потреба у тому, щоб дослідити “архе” всіх роздумів про любов у європейській традиції, опонуючи чи підтримуючи ті чи інші ідеї стародавніх мислителів, і тим самим, створюючи власну концепцію, ідею, поняття в історії філософської думки як такої.

Теоретична база дослідження зазначеного феномену в історії філософії є доволі багатогранною. Загалом, історико-філософський дискурс щодо доби античності в імпліцитному контексті має давню традицію. У певному сенсі така традиція і є початком філософського дискурсу як такого. Відомо, що вже в добу античності філософи присвячували власні праці, або ж переоповідали ідеї своїх попередників, і це свідчить про те, що історіографія античної філософії до певної міри є продуктом тієї ж епохи. **Як зауважує Л. Жмудь, вже представники ранньої давньогрецької філософії писали філософські біографії своїх попередників.** Так, зокрема, однією з таких спроб й була праця Демокріта “Піфагор” [DK 68 A 33], праця Ксенократа [Diog.Laert. IV 13] та “Про піфагорійців” праця Геракліда Понтійського [fr. 22, 40-41] тощо. **В свою чергу Платон та Аристотель також відомі своїми доксографічними пошуками. Саме у Платона зустрічаємо свідчення про думку Піфагора стосовно розуміння любові як основи світ [Gorg.507e], а у Аристотеля, в “Метафізиці” досить ґрунтовно аналізується концепція світобудови Емпедокла [Meth.1000a23-1001a13].** Проте, незважаючи на різнопланове “висвітлення” античними мислителями феномена любові та формування античної традиції переоповідання його смислу, у наш час загалом домінують не зовсім коректні, усталені “штиби”, які унеможливають достеменний і систематичний його аналіз.

Відтак, **мету статті** складають намагання автора охарактеризувати та висвітлити основні аспекти дослідницької бази та історико-філософської експлікації античного розуміння та інтерпретації сутності феномену та філософії любові.

Загалом розкриття античної філософії в контексті розуміння феномену любові та близьких до нього понять потребує залучення результатів широко колу наукових досліджень. Безперечно, окрім методологічних напрацювань з історії філософії загалом та античної філософської думки, зокрема, спершу потрібно треба відзначити напрацювання, які стосуються фундаментальних загальних характеристик. До них можна віднести наукові студії П. Адо, А. Ахутіна, Ж. Вернана, М. Вольф, У. Гатрі, Т. Драча, М. Канто-Спербера, Ф. Кессіди, А. Кулаковського, О. Лосева, М. Мамардашвілі, Б. Рассела, А. Хлебнікова та інших. Доволі слушною, на нашу думку, у цьому відношенні є сентенція вчителя У. Гатрі, Д. Корнфорда про те, що “усе наше завдання полягає в реконструкції того, що було у свідомості людей, чії залишки стали пилом, коли народився Декарт. Розуміти Канта, не читаючи Платона, якого читав Кант, доволі складно, важко, але Платона в певній мірі легше розуміти без читання Канта, якого він не читав” (Cornford, 1931, p. 9).

Варто наголосити й на тому, що у дослідженнях з античної філософії є два типи аналізу, перший з яких говорить про те, що існує єдина форма прогресу та розвитку даного етапу історико-філософського дискурсу. Проте, нам більше імпонує думка французької дослідниці М. Канто-Спербера про те, що не існує єдиної форми прогресу – від мислителів доплатонівського періоду до античних філософів християнської доби. Вони наголошують на важливості впливу кожного філософа на нащадків; разом з тим, кожна концепція розглядається сама по собі, незалежно від вигаданого глобального філософського прогресу (Див.: Греческая философия, 2006, с. XI-XII).

У цьому контексті може постати питання й про те, наскільки взагалі є виправданим комплексне дослідження феномену любові в античній цивілізації. Адже неодноразово можна зустріти думку як дослідників античності, так і етологів, культурологів про те, що античність не знала любові. На думку деяких західних та російських антикознавців дана позиція все ж не є виправданою, оскільки саме поняття “філософія” етимологічно складається з двох слів, одне з яких і є “любов”.

Так, П. Адо наголошує, що “після платонівського “Бенкету” етимологічний зміст слова *philosophia*: “любов, прагнення до мудрості” – стає, таким чином, самою програмою філософії. Можна сказати, що з Сократом, яким він постає в “Бенкет”, філософія остаточно набуває в історії людської думки характерного забарвлення, іронічного і трагічного водночас... Отже, філософія тепер виявляє себе як певний досвід любові” (Адо, 1999, с. 62; с. 64).

Наукові дослідження, присвячені тим чи іншим античним філософам та проблематиці любові, також є досить важливими для розгляду та експлікації її **сенсу у наш час**. При розгляді Любові як першоначала у ранній давньогрецькій філософії необхідно мати на увазі, що у ХХ ст. історико-філософською наукою була пророблена велика робота стосовно досліджень релігійних основ означеного періоду античної думки. Зокрема, був виявлений близькосхідний вплив на системи певних досократиків. Відповідно до цього в фрагментах тих чи інших мислителів докласичної давньогрецької філософії стосовно будь-якої проблематики, в т.ч. і любові варто досліджувати три аспекти: філософський, міфологічний та філологічний.

Разом з тим, необхідно підкреслити й факт існування доволі обмеженої кількості досліджень любові як феномену людського буття у фрагментах ранніх давньогрецьких філософів навіть в західній науці. Це обумовлено, на нашу думку, тим, що в антикознавстві присутній не в повній мірі виправдана думка і взагалі назва досократиків як натурфілософів. Однак, ми притримуємося думки тих вчених, які стверджують те, що в контексті спадщини мислителів докласичної традиції слід бачити не лише онтологічну проблематику, але й етико-соціальну.

Водночас, однією з ключових методологічних проблем постає обрання тих чи інших джерел у висвітленні досліджуваної проблематики у спадщині Платона. Тому може дещо пафосно, але в достатній мірі справедливо наголошує відомий дослідник творчості давньогрецького філософа Т. Слезак “Платон ніколи не мав недостачі у читачах, і можна не хвилюватися, що він цього не буде відчувати і у майбутньому” (Слезак, 2008, с. 7).

Навіть якщо “звужувати» дослідження Платона до чітко визначеної класичної проблеми, все одно кількість наукової літератури є досить великою, навіть, коли присвячувати цьому окремі дисертаційні розвідки. Відтак, необхідно послуговуватися принципом таким, що актуальними є ті напрацювання, які стосуються тих трактатів Платона де безпосередньо розглядається ідея любові та “навололюбовні феномени” (“Бенкет”, “Федр”, “Лісід”).

Водночас, у дослідженні цих текстів виникає і проблема складності філософської мови Стагірита та інших давньогрецьких мислителів. Російський дослідник Є. Орлов у праці “Філософська мова Аристотеля”, цитуючи О. Лосева, зазначає наступне: “Маючи на увазі переклади творів Аристотеля на німецьку мову, він (О. Лосев – В. Т.) продовжує: “Хто вивчав, наприклад, переклад Г. Боніца (виданий Велльманном), той, звичайно, дивувався, по - перше, надзвичайній точності цього перекладу, а по-друге, його надзвичайній незрозумілості. І адже це не хто інший, як Г. Боніц, краще якого, мені здається, ніхто на світі не знав Аристотеля. Переклад його дуже точний, але, щиро кажучи, читати його іноді майже неможливо. З іншого боку, візьміть переклад Лассон. Це дуже зрозумілий переклад, даний не на якийсь інший, а на людській мові, так що читається він простим смертним все ж без будь-яких надлюдських зусиль. Але варто порівняти кілька фраз цього перекладу з грецьким оригіналом, щоб відразу ж знайти всю розгадку цієї зрозумілості. Саме, це зовсім не переклад, а переказ” (Орлов, 2011, с. 9).

Вищезазначена думка О. Лосева є досить слушною й при розгляді проблематики любові

та “навкололюбовних феноменів” (дружби, пристрасті, хіти, закоханості). Принагідно можемо згадати й працю “Риторика” Аристотеля, а саме четверту главу другої книги. На мові оригіналу вживається лексема “філія”, яка, зазвичай, ототожнюється з концептом дружби. Натомість у перекладах сучасними європейськими мовами (англійська, французька, німецька) та російською переважно вживається слово “любов”. Це створює певні труднощі у розумінні даного тексту. На нашу думку, в цьому плані треба послуговуватися контекстуальним підходом, тобто, виходити з тієї чи іншої думки й розрізняти дружбу, любов, бажання, потяг тощо.

Доречно буде згадати також і те, що “аж до початку нашого століття твори Аристотеля прочитувалися під знаком унітарної систематики. Лише з 20-х років ХХ ст. подібна практика була засуджена як антиісторична, на зміну їй прийшов метод історико-генетичний, мета якого – реконструювати еволюційну параболу творчості філософа” (Реале, Антисери, 1994, с. 134). Констатація цього факту має позитивну оцінку в колі дослідників спадщини Стагірита. Проте, на нашу думку, в контексті досліджуваної проблематики саме у Стагірита її аналіз у хронологічному порядку не є головним. Евристично плідною є й сентенція західної дослідниці Н. Шерман про те, що ключовою проблемою Аристотелівської етики, як і більшості інших етичних систем античності, є питання про зміст феномену розквіту та щастя людини. Відповідь Аристотеля є також відомою: щастя – є поєднанням добродесного життя та зовнішніх благ; головне серед цих зовнішніх благ – реляційне благо дружби, філія (Шерман, 2008, с. 189). Через це важливим є й залучення у коло дослідження праць не лише, присвячених висвітленню Аристотелем феноменів дружби та любові в етичному корпусі, але й у інших частинах філософських напрацювань давньогрецького мислителя.

Необхідно підкреслити, що тему любові та дружби не можна назвати ключовою для тих чи інших елліністичних шкіл. Разом з тим, визначена нами проблематика не залишалась поза увагою мислителів доби еллінізму. Утім, все ж таки надзвичайно важко віднайти фундаментальні дослідження, що стосуються осмислення феномену любові у тому чи іншому напрямку античної філософії, за виключенням неоплатонізму. Розглянемо це більш детально в контексті зарубіжних досліджень.

У фундаментальних дослідженнях західних вчених А. Лонга (2006), У. Стівенса (2007) які присвячені стоїчній школі, тема любові у ранньому періоді розвитку цієї школи, по суті, відсутня. У статтях Д. Робертсона (2013) та А.Л. МакЕвоя (2011) та наукових монографіях, які стосуються аналізу відтворення феномену любові у стоїків, акцент також робився саме на римському періоді історії цієї школи.

Не можна обійти увагою і наукові праці Д. Мюрєя (2013) і М. Скофілда (1991), присвячені розумінню соціальних аспектів людської любові у даній філософській традиції. Особливу увагу необхідно звернути і на статтю Б.Коллет-Дьюціц (2014), у якій досить побіжно, але все-таки присутні описи філософії любові засновника стоїчної школи – Зенона Китійського. Можна також відзначити і працю А. Мото (Motto, 2007), в якій досить ґрунтовно аналізується ідея любові у Сенеки, але лише в епістолярній спадщині цього мислителя.

У свою чергу спадщина скептиків та епікурейців теж була в центрі уваги таких зарубіжних дослідників як Р. Крейтнер (2012), О. Лосев (2000), К. Морана (Morana, 2006), У. Стівенс (2009). Специфіка розуміння любові у цих дослідників полягає у доволі побіжному її описуванні. Це обумовлено низкою факторів. По-перше, обмеженістю текстів, які дійшли до нашого часу, а, по-друге, це специфічним розумінням змісту феномену любові, особливо у скептиків. Не є дивиною і те, що вони досить нігілістично, презирливо ставляться до даного феномену, а відтак і їхні рефлексії, на нашу думку, не мають суттєвого значення.

Що стосується сучасних досліджень з неоплатонічної герменевтики любові, то слід відзначити, насамперед, “Рутледжський посібник з неоплатонізму” (2012), однак і у ньому феномен любові аналізується лише побіжно, і тільки на матеріалі арабських неоплатоніків. Без-

перечно, слід згадати й про ґрунтовні дисертаційні дослідження західних вчених А. Бертоззі (2012) та Д. Васіліакіса (2014), присвячених аналізу філософії любові у представників неоплатонічної школи. Якщо у першій дисертації знаходимо ґрунтовний аналіз розуміння любові Плотінієм, то у другій – висвітлюється й розуміння любові у Прокла і Псевдо-Діонісія Ареопігита. Проте, як саме розуміли любов і Ямвліх, і Порфирій, і Дамаскія й досі не зрозуміло, що загалом спонукає продовжити це дослідження далі.

Окрім суто історико-філософських досліджень, особливу увагу потрібно звернути і на інші наукові доробки, в яких так чи інакше розглядається проблематика любові, дружби, пристрасті в античній культурі, а саме на праці А. Баумейстера, Т. Бородай, Н. Брагінської, Г. Гусейнова, Д. де Ружмона, Д. Реале, Ю. Рюрікова, І. Свенцицької, І. Сінгера, М. Солопової, В. Строгоцького, А. Чанишева, В. Шестакова. Саме у цих працях знаходимо дослідження значимості любові в античному суспільстві та античній свідомості, яка здійснюється у різних ракурсах: наприклад, через образ Ерота, який пронизує всю грецьку міфологію. Це божество, присутнє у різних сюжетах, «дуже важко схопити», бо з'являється воно несподівано, і так само несподівано може зникнути. У цьому контексті можна пригадати Анакреонта, у якого є цікавий вірш про прохання Ерота піднести його на крилах любові. Ерот підлетів, побачив, що борода-то вже сива у поета, і – полетів на своїх золотавих крилах (Гусейнов, 2013).

В контексті досліджуваної теми **неможливо оминуті і групу джерел, до яких відносяться праці Ф. Альбероні, Р. Апресяна, Р. Барта, З. Баумана, Ф. Brentано, М. Бубера, Г.-Г. Гадамер, М. Гартмана, Г. В. Ф. Гегеля, Е. Левінаса, М. Лоського, К. Льюїсса, В. Малахова, Х. Ортеги-і-Гассета, П. Рікера, А. Рубеніса, Х. Сваре, П. Сорокіна, П. Тілліха, М. Фічіно, Х. Фішер, М. де Унамуно, М. Шелера, В.І. Шинкарука, М. Епштейна, Х. Яннараса.**

Залучення значної за обсягом науково-дослідницької літератури обумовлено багатогранністю тем та змісту предмету дослідження, на що, по відношенню, наприклад, до особистісної любові, звертається увага і у статті «Любов» з «Стенфордської енциклопедії з філософії». «Одне з головних філософських завдань у розумінні особистої любові, - читаємо у цій статті, - полягає у розрізненні різних видів особистої любові. Наприклад, спосіб, яким я люблю свою дружину, начебто сильно відрізняється від того, як я люблю свою маму, мою дитину та мого друга. Чи може кохання бути виправданим? Якщо так, то яким чином? В чому цінність особистої любові? Який вплив має любов на автономію як предмету, так і суб'єкту дискурсу любові? « тощо (Love, 2017). І саме сучасні наукові студії з філософського осмислення любові, на нашу думку, дозволили більш ґрунтовно та широко висвітлити та проаналізувати досліджуваний феномен в античній філософській традиції.

Важливою групою наукових розвідок давньогрецьких концептів любові слід вважати й праці Д. Аннаса, Р. Апресяна, Ж. Баладьє, Е. Бенвеніста, Ф. Бютгена, С. Свтушенко, Б. Кассен, Д. Константа, Д. Купера, А. Мура, А. Нігрена, К. Оврей-Ассея, Е. Салема, Р. Радебуша, П. Тілліха, П. Флоренського, Р. Хайятта, Д. Хьюза, А. Чанишева, а також словники І. Х. Дворецького, Лідл-Скотта, Е. Бузака. Ця група пов'язана з лексико-семантичним спрямуванням аналізу. Його сенс можна представити цитатою з праці Р. Апресяна про те, що: «значення “любов”, хоча як і одне з значень кожного з цих (давньогрецьких) слів (ἀγάπη, ἔρως, φιλία, στωρῆ; ἀφροδίσα, ἐπιθυμία, ἡμερος, μαΐα, πόθος – В. Т.)... вміщує їх в одне семантичне поле, було принесено лексикографами відносно пізно, коли грецька мова класичності вже була умовно кажучи, в минулому. Якщо судити про мову не за словником і прийняти до уваги практику мови, маючи в увазі, що грецька класична античність, грецький пізній еллінізм та грецький Новий Завіт мають відмінності, і ці відмінності стосуються, перш за все, сфери значень, то, твердження про наявність у грецькому різних слів для позначення любові можна вважати особливого роду лексико-семантичним міфом. Я говорю “міф”, тому що не було в давнину такого грецького, в якому актуально співіснували ці слова з фіксованими сьогодні

визначеними та строгими розділенням зазначених значень” (Апресян, 2012, с. 36).

Також треба відзначити і групу досліджень, присвячених міфології любові в давньогрецькій та давньоримській традиції, а саме, праці Д. Адамса, Ж. Алеві, Р. Берга, Г. Гусейнова, Д. Мелорі, О. Посева, Д. де Ружмон, Ю. Рюрікова, М. Хандо. Доцільність їхнього підходу пов'язана з тим, що образ любові, як відомо, виник у давнину – в епоху античності, і одним з головних джерел її осягнення і “полем існування” значення була міфологія як “передтеча” філософії любові. І є цілком логічно, що для того щоб розпочати досліджувати безпосередньо філософію любові в античності, потрібно, перш за все, розглянути й міфологію, яку так часто різні мислителі використовували для аргументації своїх суджень і умовиводів, зокрема, й тих, що стосувалися феномену любові. Залучення та висвітлення античної міфології любові, а відтак й певною мірою розширення історичних меж дослідження обумовлена й потребою у детальному дослідженні переходу від мислення, яке спирається у своєму функціонуванні на міф, до мислення, в основі якого лежить лінгвістична структура і логіка (Петров, 1969, с. 130).

Висновки. Розглянувши історіографію проблеми дослідження античної філософії, ми можемо зробити висновок про те, що загалом вона досить багатогранна. Ми виділили низку груп, які дозволили, **виходячи з допустимих обсягів представленої роботи, максимально широко** висвітлити означену проблематику: зарубіжні та вітчизняні методологічні студії з історико-філософської науки; з античної філософської традиції загалом; наукові доробки, в яких так чи інакше розглядається проблематика любові, дружби, пристрасті в античній культурі; наукові напрацювання, присвячені тим чи іншим античним філософам персонально; філософські дослідження, присвячені осмисленню дружби та любові і “нарколюбовним феноменам”; словники та наукові праці, присвячені осмисленню давньогрецьких концептів любові. Такий комплекс наукових праць мав би сприяти уникненню певних “стереотипів”, переосмисленню “штибів”, які й досі присутні у науково-дослідницькій літературі.

Література

- Bertozzi, A. (2012), “On Eros in Plotinus: Attempt at a Systematic Reconstruction (with a Preliminary Chapter on Plato)”, Dissertations, 295 p.
- Colette-Ducic, B. (2014), “The stoic conception of love and its Platonic background”, Suzanne Stern-Gillet, Gary M. Gurtler, S. J. *Ancient and Medieval Concepts of Friendship*, SUNY Press, pp. 87–110.
- Cornford, F. M. (1931), *The Law of Motion in Ancient Thought: An Inaugural Lecture*, Publisher, CUP Archive, Length, 46 p.
- Kreitner, R. (2012), “The stoics and the epicureans on friendship, sex, and love”, *The Montréal Review*, January [Digital resource]. – Available at <http://www.themontrealreview.com/2009/The-Stoics-and-the-Epicureans-on-Friendship-Sex-and-Love.ph>
- Long, A. A. (2006), *From Epicurus to Epictetus Studies in Hellenistic and Roman Philosophy*, Oxford University Press, 440 p.
- Love (2017), Електронний ресурс, Режим доступу (28.01.2018): <https://plato.stanford.edu/entries/love>
- McEvoy, A. L. (2011), *Sex, Love, and Friendship: Studies of the Society for the Philosophy of Sex and Love*, Rodopi, 552 p.
- Motto, A. L. (2007), “Seneca on Love”, *Cuadernos de Filología Clásica. Estudios Latinos*, 27, núm. 1, pp. 79-86
- Morana, K. (1996), “L’atomisme antique face a l’amour”, *Revue philosophique en France et de l’étranger*, №1, pp. 119-132.
- Murray, G. (2013), *Stoic, Christian and Humanist*, Routledge, London, 192 p.

- Robertson, D. (2013), *Stoicism and the Art of Happiness, Ancient tips for modern challenges: Teach Yourself*, Hachette UK, 224 p.
- Schofield, M. (1991), *The Stoic Idea of the City*, CUP Archive, 164 p.
- Stephens, W. O. (2007), *Stoic Ethics: Epictetus and Happiness as Freedom*, A&C Black, 208 p.
- Stephens, W. (2009), *Stoic Ethics* [Digital resource], available at: <http://www.iep.utm.edu/stoiceth/>
- The Routledge Handbook of Neoplatonism* (2012), Ed. Slaveva-Griffin S., Remes P., Routledge, 656 p.
- Vasilakis, D. A. (2014), *Neoplatonic Love: The Metaphysics of Eros in Plotinus, Proclus and the Pseudo-Dionysius*, PhD Thesis in Philosophy, King's College London, 292 p.
- Адо, П. (1999), “Что такое античная философия?” [Перевод с французского В. П. Гайдамака], Издательство гуманитарной литературы, Москва, 314 с.
- Апресян, Р. Г. (2012), “Слова любви: агаре, ерос, philia”, *Философия и культура*, №8 (56), с. 27-40.
- Греческая философия*, (2006), Под ред. М. Канто-Спербер, 2 тт. Т.1., Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, Москва, 500 с., XIII.
- Гусейнов, Г. Ч. (2013), “Эрос в античной культуре”, электронный ресурс, режим доступа (28.01.2018): <https://postnauka.ru/faq/9918>
- Жмудь, Л. Я. (2012), “Доксография в её связи с другими жанрами античной историографии философии”, *Историко-философский ежегодник '2011*, ИФ РАН, Москва, с. 5-39.
- Лосев, А. Ф. (2000), *История античной эстетики. Ранний эллинизм*, Фолио, Харьков; ООО Издательство АСТ, Москва, 960 с.
- Орлов, Е. В. (2011), *Философский язык Аристотеля*: Монография, Изд-во СО РАН, Новосибирск, 317 с.
- Петров, М. К. (1969), “Предмет и цели изучения истории философии”, *Вопросы философии*, №2 с.126-136.
- Реале, Д., Антисери, Д. (1994), *Западная философия от истоков до наших дней*, Т.1. Античность, ТОО ТК «Петрополис», Санкт-Петербург 336 с.
- Слезак, Т. А. (2008), *Как читать Платона?* [пер. с нем., предисл. и примеч. М. Е. Буланенко], Санкт-Петербург, Изд-во С.-Петерб. ун-та, 314 с.
- Шерман, Н. (2008), “Дружба”, *Дружба: ее формы, испытания и дары*, ДУХ І ЛІТЕРА, Киев, с. 187-193.

References

- Ado, P. (1999), *What is ancient philosophy? [Chto takoe antichnaja filosofija?]*, [Translation from French V. P. Gaydamak], Humanities Literature Publishing House, Moscow, 314 p. [in Russian].
- Apresyanyan, R. G. (2012), “Words of Love: agape, eros, philia” (“Slova ljubvi: agape, eros, philia”), *Philosophy and Culture*, No. 8 (56), p. 27-40. [in Russian].
- Bertozi, A. (2012), *On Eros in Plotinus: Attempt at a Systematic Reconstruction (with a Preliminary Chapter on Plato)*, *Dissertations*, 295 p.
- Colette-Ducic, B. (2014), “The stoic conception of love and its Platonic background”, Suzanne Stern-Gillet, Gary, M. Gurtler, S. J. *Ancient and Medieval Concepts of Friendship*, SUNY Press, pp. 87–110.
- Greek Philosophy [Grecheskaja filosofija]* (2006), Ed. M. Kanto-Sperber, 2 vols. V.1., Greco-Latin Cabinet Yu. A. Shichalina, Moscow, 500 p., XIII. [in Russian].
- Guseynov, G. Ch. (2013), “Eros in ancient culture” (“Eros v antichnoj kul'ture”) [Digital resource]. –Available at: <https://postnauka.ru/faq/9918> [in Russian].

- Kreitner, R. (2012), "The stoics and the epicureans on friendship, sex, and love", *The Montréal Review*, January [Digital resource]. – Available at <http://www.themontrealreview.com/2009/The-Stoics-and-the-Epicureans-on-Friendship-Sex-and-Love.ph>
- Long, A. A. (2006), *From Epicurus to Epictetus Studies in Hellenistic and Roman Philosophy*, Oxford University Press, 440 p.
- Losev, A. F. (2000), *The history of ancient aesthetics. Early Hellenism (Istoriya antichnoy estetiki. Ranniy ellinizm)*, Folio, Kharkov; OOO Publishing House AST, Moscow, 960 p. [in Russian].
- Love (2017) [Digital resource]. – Available at <https://plato.stanford.edu/entries/love>
- McEvoy, A. L. (2011), *Sex, Love, and Friendship: Studies of the Society for the Philosophy of Sex and Love*, Rodopi, 552 p.
- Motto, A. L. (2007), "Seneca on Love", *Cuadernos de Filología Clásica. Estudios Latinos*, 27, núm. 1, pp. 79-86
- Morana, K. (1996), "L'atomisme antique face a l'amour", *Revue philosophique en France et de l'étranger*, №1, pp. 119 – 132.
- Murray, G. (2013), *Stoic, Christian and Humanist*, Routledge, London, 192 p.
- Orlov, E. V. (2011), *Philosophical language of Aristotle (Filosofskij jazyk Aristotelja)*, SB RAS Publishing House, Novosibirsk, 317 p. [in Russian].
- Petrov, M. K. (1969), *The subject and goals of studying the history of philosophy (Predmet i celi izuchenija istorii filosofii)*, *Issues of Philosophy*, No 2, pp.126-136. [in Russian].
- Reale, D., Antiseri, D. (1994), *Western philosophy from the source to the present day, Vol. I. Antiquity (Zapadnaja filosofija ot istokov do nashih dnejj, T. I. Antichnost')*, LLP TK Petropolis, St. Petersburg, 336 p. [in Russian].
- Robertson, D. (2013), *Stoicism and the Art of Happiness, Ancient tips for modern challenges: Teach Yourself*, Hachette UK, 224 p.
- Schofield, M. (1991,) *The Stoic Idea of the City*, CUP Archive, 164 p.
- Slezak, T. A. (2008), *How to read Plato? (Kak chitat' Platona?)* [Trans. with him., pre. and note. M. E. Bulanenko], St. Petersburg Publishing House. Univ., St. Petersburg, 314 p. [in Russian].
- Sherman, N. (2008), "Friendship", *Friendship: its forms, tests and gifts* ["Druzhiba", *Druzhiba: ee formy, ispytanija i dary*], Spirit and Litera, Kyiv, pp. 187-193. [in Russian].
- Stephens, W. O. (2007), *Stoic Ethics: Epictetus and Happiness as Freedom*, A&C Black, 208 p.
- Stephens, W. (2009), "Stoic Ethics" [Digital resource]. – Available at: <http://www.iep.utm.edu/stoiceth/>
- The Routledge Handbook of Neoplatonism* (2012), Ed. Slaveva-Griffin S., Remes P., Routledge, 656 p.
- Vasilakis, D. A. (2014), *Neoplatonic Love: The Metaphysics of Eros in Plotinus, Proclus and the Pseudo-Dionysius*, PhD Thesis in Philosophy, King's College London, 292 p.
- Zhmud, L. Ya. (2012), "Doxography in its connection with other genres of ancient historiography of philosophy" ("Doksografija v ejo svjazj s drugimi zhanrami antichnoj istoriografii filosofii"), *Historical and Philosophical Yearbook '2011*, IPh RAS, Moscow, p.5-39. [in Russian].

© **Віталій Едуардович Туренко**